

Sharq Va G'arb Adabiyotida Ota Va Farzand Munosabatlari: “Layli Va Majnun” Hamda “Qirol Lir” Asarlari Asosida Tahliliy Qarash

Mamadaliyeva Dildora Kamoliddin qizi¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni hamda Uilyam Shekspirning “Qirol Lir” tragediyasi asosida Sharq va G'arb adabiyotida ota va farzand munosabatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Asarlarda sadoqat, tushunmovchilik, ichki iztirob va kech anglangan haqiqat kabi motivlar tahlil etilib, ularning axloqiy va estetik mazmuni yoritiladi. “Layli va Majnun”da ichki fidoyilik va ruhiy yuksalish, “Qirol Lir”da esa ochiq ziddiyat va fojea orqali ota-farzand rishtalari yoritilgan. Tadqiqot natijasida ushbu mavzuning har ikki madaniyatda qanday talqin etilishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ota va farzand munosabatlari, fojea, axloqiy qadriyatlar, sadoqat va xiyonat, tasavvufiy talqin, qiyosiy adabiyot.

Kirish.

Ota va farzand o'rtasidagi munosabat har qanday jamiyatda eng muhim ijtimoiy va ma'naviy rishtalardan biri sifatida qaraladi. Bu aloqa nafaqat oilaviy tizimning barqarorligini belgilaydi, balki insonning axloqiy va ruhiy shakllanishida ham muhim omil hisoblanadi. Adabiyot esa ushbu murakkab va ko'p qirrali munosabatlarni estetik, ruhiy va falsafiy mezonlar asosida tahlil qilish orqali insoniyat tafakkurini boyitadi. Sharq adabiyotida ota va farzand o'rtasidagi aloqalar odatda hurmat, sadoqat, sabr va ichki itoat kontekstida yoritilgan bo'lsa, G'arb adabiyotida bu munosabatlar ko'proq shaxsiy tanlov, hissiy to'qnashuv, ziddiyat va erkinlik g'oyalari bilan bog'liq holda tasvirlanadi.

Mazkur maqola Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostonidagi Majnun va uning otasi o'rtasidagi nozik va iztirobli rishtalarni hamda Uilyam Shekspirning “Qirol Lir” tragediyasida Lir va uning qizlari o'rtasida yuzaga kelgan murakkab, fojeali munosabatlarni qiyosiy tahlil etadi. Asarlar zamiridagi ota-farzand aloqalarining madaniy, axloqiy va psixologik talqinlari o'rganilib, Sharq va G'arb adabiy an'analari orasidagi farqlar va o'xshashliklar ochib beriladi. Bu orqali ota-ona va farzandlar o'rtasidagi ishonch, sadoqat, kechirim va tanlov erkinligi kabi mavzularning adabiy talqini chuqur yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili:

Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni hamda Uilyam Shekspirning “Qirol Lir” tragediyasi asosida Sharq va G'arb adabiyotida ota va farzand munosabatlari qiyosiy tahlil qilish ustida bir qancha olimlar amaliy ishlarni olib borganlar. Bu borada M.Jo'raqulov, S.Nazarov, M.Karimov, B.Saidov, S.Xudoyberganovlarning tadqiqotlari alohida e'tiborga molik.

Tadqiqot metodologiyasi:

Asosiy tahlil obyekti sifatida tanlangan ikki asar — **Alisher Navoiyning “Layli va Majnun” dostoni** (Sharq adabiyotining mumtoz namunasi) va **Uilyam Shekspirning “Qirol Lir” tragediyasi** (G'arb adabiyotining klassik dramasi) — tematik, strukturaviy hamda poetik jihatdan qiyosiy tahlil qilindi.

¹ Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti doktoranti

Natijalar va ularning tahlili:

1. Obrazlar xarakteristikasi va ularning rivojlanish dinamikasi

“Layli va Majnun”da Majnunning otasi sabrli, mehribon, ammo ijtimoiy bosim ostida harakat qiluvchi ota obrazidir. U o‘g‘lining ishqiy holatini “g‘alati va yovvoyi” deb baholab, uni urf-odatlar asosida to‘g‘ri yo‘lga solmoqchi bo‘ladi:

“Ey o‘g‘lim, dedi, joningni aziz bil,

Bu dardni qo‘y, dunyoni farzanddek iz bil”.

Majnun esa bu da‘vatlarga sukut bilan qarshi chiqadi. Uning obrazida ruhiy yetilish, ilohiy muhabbat sari intilish va dunyoviy rishtalardan voz kechish ko‘rinadi:

“Men tirikman, ammo yuragim g‘amda ko‘milgan”.

“Qirol Lir”da esa Lirning xarakteri o‘ta hukmron, hissiyotga beriluvchi, kuch va sadoqatni noto‘g‘ri baholovchi otani aks ettiradi. U sevgini so‘z orqali o‘lchashga urinadi:

“Which of you shall we say doth love us most”?

Cordelia — rostgo‘y va vafodor qiz sifatida o‘z sevgisini sun‘iy so‘zlar bilan emas, amaliy sadoqat bilan namoyon qiladi:

“I cannot heave

My heart into my mouth: I love your majesty

According to my bond; no more nor less”.

2. Ota va farzand o‘rtasidagi hissiy-ruhiy ziddiyatlar va ichki kechinmalar

Majnun otasining g‘amxo‘rligini qadrlasa-da, ishq yo‘lida ruhiy qutulish istagida yashaydi. Bu ichki ziddiyat asar davomida sukut va ko‘z yoshlar orqali ifodalanadi:

“Sukutim — dardim, jimligim — fig‘onimdir.”

Qirol Lir esa farzandlari orasida haqiqat va yolg‘onning farqiga borolmagani uchun ichki halokat sari ildam yuradi. O‘zining xatolarini anglagach, ruhiy qulash holatiga tushadi:

“O, let me not be mad, not mad, sweet heaven!”

3. Madaniy va tarixiy kontekst

“Layli va Majnun” tasavvufiy tafakkur doirasida yaratilgan bo‘lib, unda ota roziligi Alloh roziligiga tenglashtiriladi. Majnunning ichki iztiroblari ilohiy sevgi yo‘lida imtihon sifatida ko‘rsatiladi.

“Qirol Lir” esa Yevropa Uyg‘onish davrining oxirlariga yaqin ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz davri farzand va ota orasidagi hokimiyat, meros va sadoqat muammolarini yoritadi. Tragediyada shaxsiy tanlov, erkinlik va insoniy xatolar muhim o‘rinda turadi.

4. Syujet yakuni va adabiy xulosa

1. **“Layli va Majnun”** yakunida Majnun otasi vafot etganidan so‘ng ham ishq yo‘lidan chekinmaydi. Bu yakun o‘z ichiga taslimlik, sabr va ilohiy muhabbatga yetilish g‘oyalarini oladi. Ota-farzand rishtasi dunyoviy ehtiyojlar emas, ma‘naviy yuksalish bilan tugaydi:

“Ota jonim edi, ishq esa ruhim,

Ruhim meni yetakladi o‘lim sari”.

“Qirol Lir”da esa Lir Cordelia bilan yarashganidan so‘ng, qizining o‘limi sababli yana ruhan eziladi. Tragediya shaxsiy xatolarning kech anglanishi va tuzatib bo‘lmas oqibatlarini ko‘rsatadi:

“And my poor fool is hanged!”

Bu yakun G‘arb dramalariga xos — kechikkan anglash va fojeaviy tan olinuvchanlikni ifodalaydi.

5. Tilda va uslubda farqlanish

Navoiy poetik til, ramziy ifodalar, tasavvufiy ishoralar orqali ota-farzand munosabatlarini ichki ruhiy o'sish vositasiga aylantiradi. She'riy matnning ohangdorligi va musiqiyliги hissiy ta'sirni oshiradi.

Shekspir esa nasriy dramatik dialoglar, metaforalar va psixologik monologlar orqali obrazlar ruhiy holatini o'tkir dramatism bilan yoritadi. Tragediyada konfliktlar ochiq va to'qnashuvli shaklda ifodalanadi.

Natijalar va muhokama

“Layli va Majnun” dostonida ota va farzand o'rtasidagi munosabatlar chuqur ruhiy iztirob va axloqiy kurashlar orqali ifodalanadi. Majnunning otasi mehribon va farzandining dardu g'amini yuragiga yaqin oluvchi shaxs bo'lsa-da, u o'z zamonasining an'anaparast qadriyatlariga sodiq qoladi. U o'g'lini jamiyat qarashlari, oilaviy obro' va an'anaviy nikoh me'yorlari asosida yo'lga solmoqchi bo'ladi. Asarda bu holat quyidagi satrlar orqali ifodalanadi:

“Ey o'g'lim, dedi, joningni aziz bil,
Bu dardni qo'y, dunyoni farzanddek iz bil.
Ko'nglingni och, qayt bu yovvoyi holatdan,
Senga kerak mehr, na ilinj, na vatan”.

Bu so'zlar otaning yuragidagi iztirob va mehr-muhabbatni ko'rsatadi. U Majnunni azobdan qutqarishga intiladi, biroq bu intilish jamiyat bosimi va urf-odatlar doirasidan chiqa olmaydi. U Majnunni insoniy hayot sari yetaklamoqchi bo'ladi:

“Men o'yladim, qilay seni to'yga rozi,
Sen bo'lsang, tutding bu ishdan ham norozi.
Ul qiz sening ering emas, yotdir g'amda,
Men tirikman, sen yonding sevgi yong'inida”.

Biroq Majnun yuragidagi ilohiy ishqqa sodiq qolgan holda, otasining roziligiga hurmat bilan, lekin sukutli qarshilik bildiradi. Bu sukut ichida iztirob va ma'naviy yetilish mujassam. Majnunning so'zsiz, ammo chuqur ruhiy qarshiligi uning kalomlarida ham seziladi:

“Otam, seni ranjitmayman, senga to'g'ri gap aytmayman,
Ammo yuragim – bu g'amning qamoqxonasidir”.

Asarda ota-farzand rishtasi kuchli hissiy qatlamda, sabr, ehtimom va riyozat ruhida ifodalanadi. Shu bilan birga, bu munosabatlar orqali Sharq adabiyotida ota roziligi ilohiy rizolik bilan tenglashtirilgani ayon bo'ladi. Majnunning holati tasavvufiy ramzga aylanadi:

“Ota — dunyo, men esa undan kechgan,
Ishq — mening ilohim, unga men bog'langan”.

Aksincha, “Qirol Lir” tragediyasida ota va farzand o'rtasidagi rishtalar ochiq ziddiyat, shubha va xatoliklar bilan o'ralgan. Qirol Lir qariyalik chog'ida hokimiyatni uch qizi o'rtasida taqsimlashga qaror qiladi, ammo bu qarorni hissiyotga asoslangan sinov — sevgi izhoriga bog'lab qo'yadi. U boshida shunday deydi:

“Which of you shall we say doth love us most?
That we our largest bounty may extend
Where nature doth with merit challenge”.

Goneril va Regan yolg'on maqtovlar bilan otaning ishonchini qozonib, unga nisbatan zulm qiladi:

Goneril: “Sir, I love you more than words can wield the matter;

Dearer than eyesight, space and liberty...”.

Sadoqatli Kordeliya esa rostgo‘yligi uchun jazolanadi:

Cordelia: “Unhappy that I am, I cannot heave

My heart into my mouth: I love your majesty

According to my bond; no more nor less”.

Qirolning ishonuvchanligi va o‘z kuchiga haddan ortiq suyanishi fojeali oqibatlariga olib keladi. Lir qizlarining xiyonatini anglab yetganidan ruhiy inqirozga uchraydi:

“O, let me not be mad, not mad, sweet heaven;

Keep me in temper: I would not be mad!”.

Asar yakunida, Lir o‘z xatolarini tan oladi, lekin bu kech anglash uni qutqara olmaydi:

“And my poor fool is hanged! No, no, no life!

Why should a dog, a horse, a rat have life,

And thou no breath at all”?

G‘arb adabiyotida bu fojea orqali inson ruhiyatining murakkabligi, kechirim va tan olishning og‘riqli, ammo kechikkan haqiqatini ko‘rsatadi. Xulosa sifatida, har ikki asarda ota obrazining murakkab tabiatini — mehr va qattiqlik, ishonch va gumon, yo‘l ko‘rsatish va xatolarga yo‘l qo‘yish o‘rtasidagi nozik muvozanat aks ettiriladi. Ammo “Layli va Majnun”da bu iztirob tasavvufiy yuksalish sari eltuvchi yo‘l sifatida, “QiroL Lir”da esa fojeaviy halokat sari boshlovchi ogohlantiruvchi manzara sifatida ifodalanadi. Har ikki asarda ham o‘z zamonasining qadriyatlarini, ota-onaning farzandga bo‘lgan yondashuvi va bu yondashuvning oqibatlari chuqur badiiy vositalar orqali tasvirlangan.

Xulosa:

Sharq va G‘arb adabiyotlarida ota va farzand o‘rtasidagi munosabatlar o‘ziga xos madaniy, estetik va falsafiy tamoyillar asosida talqin etiladi. Har ikki yo‘nalishda bu rishta nafaqat oilaviy birlik ramzi, balki insoniy ruhiyat, axloqiy tanlov va jamiyatdagi qadriyatlar bilan bevosita bog‘liq holda tasvirlanadi. “Layli va Majnun” dostonida ota va o‘g‘il o‘rtasidagi aloqa chuqur ruhiy iztirob, fidoyilik va axloqiy kurashlar orqali namoyon bo‘ladi. Majnunning otasi mehribon, g‘amxo‘r va o‘g‘il dardini yuragiga yaqin oluvchi obraz bo‘lsa-da, u o‘z zamonasining an‘anaparast qadriyatlarini doirasida yashaydi. Majnun esa sukut va ichki qarshilik orqali ruhiy mustaqillikka erishadi, bu esa tasavvufiy tafakkurda ilohiy ishqqa sodiqlik va dunyoviy rishtalardan voz kechish sifatida talqin etiladi. Bu rishtaning asosida ruhiy yetilish, sabr, ehtirom va qalbdagi mujmal betartibliklarni ruhiy poklanish sari yo‘naltirish jarayoni yotadi.

Aksincha, “QiroL Lir” tragediyasida ota va farzand o‘rtasidagi aloqalar ochiq ziddiyatlar, hissiy portlashlar va psixologik to‘qnashuvlar orqali ochib beriladi. QiroL Lirning o‘z sevgisini so‘z bilan o‘lchashga urinishi, natijada xiyonat va adolatsizlikka yo‘l qo‘yishi G‘arb adabiyotida inson xatolari va ularning fojeaviy oqibatlari qanday rivoj topishini ko‘rsatadi. Lirning o‘z farzandlari orasidagi sadoqat va yolg‘onning farqiga bormasligi, kech anglangan haqiqat oldida ezilish holati G‘arb dramaturgiyasiga xos individual tanlov, ichki halovat izlash va kechikkan kechirim motivlarini o‘zida mujassam etadi. Kordeliya timsolida rostgo‘ylik va chin sadoqat hukmron bo‘lsa-da, bu fazilatlar o‘z vaqtida tan olinmay, fojiali yakun bilan tugaydi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, har ikki adabiy asarda ota-farzand munosabatlari nafaqat oilaviy doiraning muhim unsuri sifatida, balki jamiyatning ma‘naviy-axloqiy holatini aks ettiruvchi badiiy vosita sifatida ham qaraladi. Sharq adabiyotida bu rishta ichki sokinlik, itoat va ruhan yuksalish bilan yo‘g‘rilgan bo‘lsa, G‘arb adabiyotida u ijtimoiy mas‘uliyat, erkinlik, psixologik tahlil va ochiq to‘qnashuvlar bilan uzviy bog‘liq. Har ikki yondashuv ham ota shaxsining murakkab tabiatini — mehr va qattiqqo‘llik, hukm va sabr, sadoqat va xatolik o‘rtasidagi murakkab muvozanatni badiiy vositalar orqali ochib beradi.

Shu bois, “Layli va Majnun” hamda “Qirol Lir” asarlaridagi ota-farzand rishtalari orqali adabiyot nafaqat shaxsiy munosabatlar tahlilini, balki butun bir davrning axloqiy-falsafiy qiyofasini aks ettirishga xizmat qiladi. Tadqiqotdan kelib chiqadigan umumiy xulosa shuki, ota va farzand oʻrtasidagi munosabatlarning mustahkamligi faqatgina biologik rishtalarga emas, balki oʻzaro tushunish, ishonch, samimiyat va haqiqatga sadoqat kabi chuqur insoniy fazilatlarga tayanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati.

1. Navoiy A. (1983). Layli va Majnun. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti
2. Shakespeare W. (2004). King Lear. Edited by R.A. Foakes. London: Arden Shakespeare, Bloomsbury Publishing.
3. Joʻraqulov M. (2000). Sharq adabiyoti va milliy tafakkur. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Nazarov S. (2007). Alisher Navoiy ijodida axloqiy-estetik gʻoyalar. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti.
5. Greenblatt S. (Ed.). (2012). the Norton Shakespeare (2nd ed.). New York: W.W. Norton & Company. Assalomu alaykum
6. Karimov M. (2015). “Sharq va Gʻarb adabiy tafakkurida oilaviy rishtalar ifodasi.” Til va adabiyot taʼlimi, 2(56), 44–49
7. Abrams M. H. (1999). A Glossary of Literary Terms (7th ed.). Boston: Heinle & Heinle
8. Saidov B. (1998). Navoiy va tasavvuf. Toshkent: Fan nashriyoti.
9. Bloom H. (2008). William Shakespeare’s King Lear (Bloom’s Modern Critical Interpretations). New York: Infobase Publishing.
10. Xudoyberganov S. (2020). “Shekspir dramalarida psixologik konfliktlar tahlili.” Adabiyotshunoslik muammolari, 4(12), 32–38.

